

ABDULLA QODIRIYNING BA'ZI KICHIK ASARLARIDA JANR MUAMMOSI

*Yo'lchiyev Qahhor Vahobovich,
filologiya fanlari doktori, Farg'on davlat universiteti dotsenti*

Annotatsiya. Maqolada Abdulla Qodiriyning kichik asarlaridagi pamphlet janriga xos xususiyat haqida so'z yuritildi. Bunda muallfi qator ilmiy-nazariy manbalarga tayngan holda A. Qodiriyning ba'zi asarlarini pamphlet deb atash kerakligini ta'kidlaydi. Ilgari surilayotgan g'oyani esa yozuvchining aniq asari asosida ilmiy isbotlangan.

Kalit so'z va iboralar: janr, pamphlet, kinoya, sarkazm, kichik asar, badiiy-publitsistika.

**ПРОБЛЕМЫ ЖАНРА В НЕКОТОРЫХ МАЛЕНЬКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
АБДУЛЛА КАДИРЫ**

Юлчиев Каххор Ваҳобович, доцент Ферганского государственного университета, доктор филологических наук.

Аннотация: В статье говорится об особенностях памфлетного жанра в небольших произведениях Абдуллы Кадири. При этом автор, опираясь на ряд научно-теоретических источников, подчеркивает, что некоторые произведения А. Кадири следует называть памфлетами. Выдвигаемая идея научно доказано на примере конкретного анализа произведения писателя.

Ключевые слова и выражения: жанр, памфлет, ирония, сарказм, маленький произведения, художественная публицистика.

THE PROBLEM OF GENRE IN SOME SMALL WORKS OF ABDULLA QADIRI

*Yulchiyev Qahhor Vahobovich,
doctor sciens filology, dotsent Ferghana state university*

Abstract. The article talks about the characteristics of the pamphlet genre in Abdulla Qadiri's small works. In this, the author, relying on a number of scientific and theoretical sources, emphasizes that some works of A. Qadiri should be called pamphlets. The earlier idea was scientifically proven based on the specific work of the writer.

Key words and phrases: genre, pamphlet, irony, sarcasm, small work, literary journalism.

Kirish. Ma'lumki. Abdulla Qodiriy adabiyotimiz uchun tub o'zgarishlar davri bo'lgan zamonda yashagan. Bu esa uning asarlarida ham o'z ifodasini topgan. Xususan, adib birinchi o'zbek romanini yaratib, o'zbek romanchilik maktabiga asos soldi. Bundan tashqari, satirik asarlarning yangi shaklini yaratib, ular mazmun-mohiyatini boyitgan. Xususan, Abdulla Qodiriyning "Tanlangan asarlar" to'plami "Diyor bakir" (kichik asarlar) bo'limidagi turkum asarlarning ba'zilarida "hikoya", "kichkina feleto'n", "hangama" deya turli janrlar ko'rsatilgan[6]. Ba'zi kichik asarlar janri belgilanmagan. Mazkur asarlarning aksariyati badiiy-publitsistikaga oid bo'lib, ular janrini aniq ko'rsatishga ehtiyoj mavjud. Bu esa adabiyotshunoslik oldiga adib asarlari janrini o'rganishni vazifasini qo'yadi.

Ta'kidlangidek, Abdulla Qodiriyning kichik asarlarining aksariyati matbuot nashrlarida e'lon qilingan bo'lib, ular hajman kichik, ammo ko'tarilgan muammosi, badiiy ifodasi bilan badiiy-publitsistik xarakteri bo'rtib turadi. Yozuvchi kichik asarlarda jamiyatdagi qator o'zgarishlarga munosabat bildiradi, siyosiy hayotga baho beradi, rahbarlik faoliyati yoki diniy soha vakillarini keskin tanqid qilini. Bu esa ularning yozuvchi o'zi ta'kidlaganidek, "feleto'n", "hangama" janrlariga mansub deya belgilashga imkon beradi. Lekin Abdulla Qodiriyning faol ijtimoiy hayoti va qator badiiy-publitsistik asarlari mazmuniniga diqqat ilinsa, kichik asalarning ba'zilarida fosh etuvchi, o'zi va o'zu mansub xalq idealiga zid kelgan faoliyatlarni keskin rad etish, fosh etishi, adib davlat va jamiyatning ma'lum qatlamini tanqid etganini, diniy guruh kishilarining ijtimoiy-siyosiy faoliyati ustidan kulganini kuzatish mumkin. Bu esa ularni pamfletga ayqinligini ham tekshirish zaruratini keltirib chiqarqdi.

II. Adabiyotlar tahlili va metodolifiya.

Aslida o'zbek adabiyotida muallif idealiga zid bo'lgan voqelikka munosabat bildirish mumtoz adabiyot numunalarida ko'p uchraydi. Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarini keltirish mumkin. [5] Lekin unda davlat va jamiyat shakllantirish hamda boshqarish haqidagi fikr-mulohazalar ko'proq didaktik usuldan beriladi. Bunday holat barchcha yetuk ijodkorlar ijodida uchraydi. Chunki "San'atkor hayotdagi yaramas illatlarni, nuqsonlarni zaharxanda va engil kulgu bilan tasvirlasa – satira va yumor; hayot manzarasini mavjud realliklarga, aniq, fakt va hujjatlarga asoslanib ulug'lasa — ocherk, tanqid qilsa — feleton kabi xillar va janrlar orqali in'ikos ettiradi" [3,19].

Shundan kelib chiqib aytish kerakki, yozuvchi real hayotdagi qator illat, nuqsonlarni, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni o'zining ijtimoiy-falsafiy, badiiy-estetik idealidan o'tkazadi. Muvofiq kelmaganini inkor etadi. Ustidan kuladi. Ana shu yerda pamfletlilik yoki asarning pamflet janrga xosligi ko'zga tashlanadi. Pamflet "...o'tkir satirik xarakterdagi asar bo'lib, siyosiy tuzum, ijtimoiy qatlam, dastur va u yoki bu partiya, guruh kabilar qilmishlarini butunlay, keskin mazax qiladigan"[3,257]. Shu ma'noda

Abdulla Qodiriyning kichik asarlari orasida mazkur talabga javob beradigan jihatlar borligini kuzatish mumkin.

Pamfletda “butun boshli siyosiy, falsafiy yoki estetik tizimga qarshi turadigan darajadagi umumlashmalar...” [1,16] va “Pamfletli g‘azab insoniy qadriyatlarining tahqirlaydigan, ma’naviyatsizlikni targ‘ib qiluvchi milliy jamiyatga yot bo‘lgan xorijiy obrazlarga qarshi yo‘naltirilgan bo‘ladi” [1,16]

Boshqa bir olim esa pamflet bo‘yicha tadqiqotlarida pamfletning janr hosil qiluvchi belgilarini ajratadi. “Bunda pamfletning munozarali, bahstlab an‘analariga urg‘u berilgan, ikki variantda ifoda etilgan. Muallif ma’lum fikrlar tizimini rad etadi, ya’ni opponetning fikrlariga tayanib, uni rad etadi, yoxud suhbatdoshi bilan muloqotda, munozaradi o‘zining nuqtai nazarini keltiradi” [4,24].

O‘zbek olimlari ham pamflet haqida yoki Abdulla Qodiriy asarlari janri haqida fikrlarini bildirishgan. Xususan, “Adabiyotshunoslik lug‘ati” da quyidagilar yozgan: “pamflet (fr.pamefeuille – uchar varaqa) – publitsistik janr, aniq bir shaxs yoki ijtimoiy tuzilma (tuzum, partiya, harakat, guruh vab.)ni keskin fosh etish maqsadidaga qaratilgan kichik hajmli asar. Pamfletning uslubiy xususiyatlari shu maqsadga xos ta’kidlar, murojaatlar va kuchli emotsionallik asosida yuzaga keluvchi ritorik intonatsiyalar, patetik ruh, aforistik xarakterda ifodalangan hukm-xulosalar, o‘tkir sarkazm darajasiga etadigan etadigan yakson qiluvchi kinoyaviylik. Bular pamfletning oshkor tendensioz ruhda bo‘lishini, o‘quvchiga bevosita ta’sir qilishini ta’minlaydi” [212].

Pamflet haqida jurnalistikaga oid tadqiqotlarda ham salmoqlik fikrlar mavjud. Xususan, “Pamflet (inglizcha pamphlet) – qo‘ldagi bir varaqa, degan ma’noni anglatadi. Pamflet feletonga yaqin bo‘lgan publitsistik janr bo‘lib, u biror siyosiy tuzum, ijtimoiy voqeelik, u yoki bu to‘da hamda guruhlar faoliyatini, xatti-harakatlarini fosh qiluvchi najviy-tanqidiy asardir. U boshqa hajviy janrlardan badiiy to‘qim aning ozligi, aniq, tarixiy hujjatlarga asoslanishi bilan farq qiladi.

Pamfletda jamiyatdagi turli shaxslar xarakteridagi nuqsonlar achchiq kinoya, o‘tkir sarkazm vositalari bilan fosh etiladi. Pamflet ibora sifatida 14-asrda paydo bo‘lgan. U she’riy, nasriy yoki dramatik shaklda bo‘lishi mumkin.

Pamfletning ilk namunalari antik davrda yaratilgan. O‘zbek adabiyotida A. Qodiriy, S. Ayniy, G‘. G‘ulom, A. Qahhor va boshqalarning pamfletlari bizga ma’lum. Jumladan, A. Qodiriyning «Sanam parast tentaklar», G‘. G‘ulomning «Sharaf qo‘yozmasi», A. Qahhorning «Baron fon Ring» pamfletlari bu janrning eng yorqin ko‘rinishlaridir.

Ko‘pincha, pamflet bizning siyosiy qarashlarimizga begona bo‘lgan qarashlarga qarshi yoziladi. Unda bu qarashlar ustidan kulish, uning mashhur arboblarni tanqid ostiga olish yotadi. [8,104-105]

Bundan tashqari, Oybekning ham ikkita pamfleti mavjud bo‘lib, ularda ijtimoiy-siyosiy qarashlari muallif qarashlariga zid bo‘lgani uchun sarkazm yordamida ularga nisbatan o‘z munosabatlarini bildiradi. [9, 309-316] Demak, pamfletning jamiyatdagi illatlar keskin fosh etishi, tanqid qilishi, xalq yoki muallif idealiga zid har qanday ijtimoiy-siyosiy, diniy faoliyatni rad eitishi mumkinligi yetak jihat sifatida olinishi mumkin.

NATIJA VA TAHLILLAR. Aslida o‘zbek mumtoz adabiyotida barcha zamonlarda u yoki bu tarzda jamiyatdagi qarashlarni tanqid etish, rad etish holatlari uchrab turadi. Masalan, Abdulla Qodiriy asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy harakat, siyosiy guruh, diniy qatlam faoliyatini keskin tanqid qilingan, rad etilgan qarashlar uchratish mumkin. Masalan, “Ko‘mak” uyushmasiga ionalar” nomi ostida berilgan asar janri ko‘rsatilmagan [6, 611]. Asar nasr yo‘li bilan, sarkazm usulida bitilgan bo‘lib, unda xorijda ta’lim olayotgan yoshlariga moddiy yordam masalasi qattiq tanqid qilinadi: “Keyingi kunlarda “Ko‘mak” uyushmasiga berilgan ionalarning hissasi juda ham ko‘payib ketdi. Tushkan ionalarni uyushmaning bitta kassasi eplay olmay olmag‘anliqdan ikkinchi kassa ochmoqqa majbur bo‘lindi. Keyingi oyda iona bergan saxiylarning ro‘yxati munda ydir:

Valihoji - besh millard so‘zga arziydig‘an duo.

G‘ulomshayx boybachcha – “O‘qushg‘a ketkan yigitlar mullo bo‘lsunlar” degan yaxshi tilak (baho qo‘yish komissiyasining so‘ziga qarag‘anda bu iona ham 5 millardg‘a arzir ekan).

Azimboybachcha ko‘mirchi – sakkiz put toshko‘mir.

“Tujjor” shirkati – ikki sopol tovoq bilan bitta hurmacha.

“Qamar” shirkati – chorak qadoq olma choy.

Poyafzalbozoridag‘ido‘kondorlar o‘zaro – bir poy bachkana etik.

Chit bozorining do‘kondorlaridan bir gazu uch chorak gazlama.

Atto og‘a-inilardan – ikki quti upa.

Qassobliqdan – besh dona o‘pka.

Qandolatchilardan – us istakan pistashka bilan bir qadoq pashmak va boshqalar.

Ushbulardan Berlin o‘qug‘uchilarimizg‘a yuborildi:

Berlin talabalarimiz ortuqcha muxtoj bo‘lg‘anliqlaridan birinchi galda to‘rt put toshko‘mir, ikkita sopol tovoq, bir posilka duo yuborildi.

Muxbir: Dumbul.

“Mushtum”: Oltun olma, duo ol – duo oltun emasmi?”

Mazkur asar kompozitsiya qurilishi, muallif nutqidagi achchiq kulgi, ijtimoiy-siyosiy masalaga fojeaviy tus berilishi bilan shu bobda tahlilga tortgan. Shularni inobatga olib uni ham pamflet deyish mumkin.

Jahon adabiyotida aynan shunga yaqin asarni yozuvchi Mark Tven ijodida ushradi. Uning “Himoyachi farishtaga maktub” nomi bilan e’lom qilingan asar ham maktub usulida yozilgan bo’lib, unda ham xallqa yaxshilikka qilyapman, deya xalqni talayotgan capital egasining ma’naviy qiyofasi ochib berilgan. Qizig’i, foyda olish maqsadida vijdonini sotgan kishining har qanday g’irromlik, firibgarlik, ikki yuzlamachilikdan qaytmasligi tasvirlangan. Masalan, “yanvar kunigacha, so’rovingiz bo’yicha quyidagilarni xabar qilaman:

1. Kunlar sovuchi natijasida ko’mir narxinining tonnasi 15 sentga oshirish – qanoatlantirildi.
2. Ishsizlikni oshirish va shu yo’l bilan ish haqqini 10 % ga kamaytirish – qanoatlantirildi.
3. Sizga raqobat qiladigan firmalar savdo qiladigan mayin ko’mirning narxini tushurush – qanoatlantirildi” [10, 276].

Mark Tvenning ushbu asari ham pamphlet deyiladi va jant talabiga to’la mos keladi. Uni Abdulla Qodiriyning asariga tasvir ifodasi, kesatqli va mazmuni bilan juda o’xshaydi. Demak, A.Qodiriyning yuqoridagi asarini ham pamphlet deyish mumkin.

Bundan tashqari, Abdulla Qodiriyning “Toshkand boylari” [6, 628-630], “Tarjumai hol: Eshonlarimiz” [6, 638-643], “Toshkanda xabarlar” [6, 632] kabi kichik hajmi asarlari ham ijtimoiy-siyosiy vaziyatni fosh etishi, achchiq tili bilan bemaol pamphlet qatoriga qo’shish mumkin. Demak, pamphlet atamasi bizga nisbatan keyinroq, aniqrog’i XX asrning ikkinchi yarmida kirib kelgan bo’lsa-da, aslida unga xos xususiyat adabiyotimizda mavjud bo’lgan. Jumladan, XX asr boshlaridagi badiiy-publitsistik asarlarda faol ishlatilgan, degan xulosaga kelish mumkin.

O’zbek badiiy-publitsistikasida pamphlet u qadar keng ommalashmagan. Shuning uchun bo’lsa kerak, pamphletga xos xususiyatga ega asarlar bizda hangoma yoki fel’eton nomi bilan atalgan. Lekin yigirmanchi asr ikkinchi yarmidan boshlab, oz bo’lsa-da pamphletlar kirib keldi. To’g’ri dastlab ingliz, rus, fransuz pamphletlari tarjima qilinishi ta’sirida shunday asarlar yaratilgan bo’lsa, keyinchalik bevosita pamphlet nomi ostida asarlar yaratila boshlandi.

Abdulla Qodiriyning “Siyosat maydonlarida” [6, 602-603], “Huquq” [6, 599-600], “Luzonda ko’ngil ozishlar va isiriq solishlar” [6, 591-592], “Tilak” [6, 588-591], “Ijmoli sayosiy” [6, 561-563], “Saylovmi, bosqinmi” [6, 528-530], “Suzuk ota” xo’jalar jumhuriyati” [6, 675-676] kabi asarlarida pamphletlik borligini kuzatish mumkin.

Masalan, «Siyosat maydonlarida» nomli asarida Evropasiyosatchilarining xiylayu nayranglariga kulgili tarzda munosabat bildiriladi: «Sarlavhani o’qug’ach, Puanqaraning lo’ttisidan, Kerzo’ning Turkiyaga qilayotgan oliftaligidan etishamiz, deb ko’nglingiz aynar. Voqi’an bu to’g’rida aynab hazmi qiyin bo’lgan Yevrupo yirtqichlarining kurakda turmag’an siyosatlarini “voq” etib qusub yuborishg’a ham haqlidirsiz. To’g’risi ham bu it emganlarning tutqab siyosatlarini har qanday sharq bolasi osonlik bilan hazm qila olmaydur” [602-603].

Mazkur asarda Yevropa siyosatchilarining Turkiya va turk xalqiga qilgan nayranglari, bosqinlari keskin qoralanadi, tanqidqilinadi. Unda pamphletning siyosatni qoralash, bunda turli hissiy munogsabatlardan foydalanish kabixususiyatlar aniq ko’zga tashlanadi. Shunga asosan ushbu asarni pamphlet deyish mumkin bo’ladi. Chunki muallif dunyo darajasida turib fikr yuritadi. Voqelikka shaxsiy munosabatini ko’rsatadi.

IV. Xulosa.

Abdulla Qodiriyning badiiy-publitsistikasi, xususan, pamphlet janrida asar yozishdagi o’ziga xos jihati ko’zga tashlanadi. Mazkur asar Mark Tvenning bi pamphletiga mazmunan yaqin keladi. Ammo o’ziga xos jihatlari ham mavjud. Bu esa yozuvchimizning jahon darajasidagi asarlar bilan bellashadigan pamphlet yaratganini isbotlaydi.

Murakkab janrning o’zak xususiyati bo’lgan ijtimoiy-siyosiy voqelikni tanqid qilish va unga munosib baho bera olishning uddasidan chiqqan. Bunda asar tiliga piching, kesatq va turli hissiy-eskpressiv so’zlarni kiritilganini, eng muhimi, sof ijtimoiy hayotga tezkorlik bilan javob berish kabilarni keltirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

Lyubeznaya E.V. Avtorskie janri v xudojestvennoy publitsistike i proze Tatyani Tolstoy. Avtoref. Dissert... kand. filolog. nauk. – Tambov, 2006. – 26 s.

Poetika: slov, aktual. terminov i ponyatiy / [gl. nauch. red. N.D. Tamarchenko]. — M.: Izdatelstvo Kulaginoy; Intrada, 2008. — 358 s.

Slovar literaturovedcheskix terminov. Avtor.sost.: L.I. Timofeev i S.V. Turaev. – Moskva: Posvещenie, 1974. – 509 s.

Teplyashina A. N. Tvorcheskaya priroda komicheskogo (janrovaya paradigma sovremennoy jurnalistiki). Avtoref. diss... dok. filol. nauk. – Sankt-Peterburg. 2007. – 38 s.

Yusuf Xos Hojib. Qutadg’u bilig. – Toshkent: Yulduzcha, 1990. – 356 b.

Qodiriy, Abdulla. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2014. – 880 b.

Quronov D., Mamajonov Z., Sheralieva M., Adabiyotshunoslik lug’ati. – Toshkent: Akademiya, 2010. – 400 b.

Qozoqboev T. Jurnalistika asoslari. – Toshkent: Musiqqa, 2008. 128 b.

Oйбек. МАТ. 19 томлик, 12 том. – Тошкент: Фан, 1978. – 440 b.